

la Dinogetia-Garvăn¹. Altele s-au descoperit în R.S.S. Ucraina, la Cetatea Albă (Belgorod Dniestrovski) și în R. S. S. Moldovenească, la Vechiul Orhei². Destinația lor încă nu este pe deplin cunoscută. La cele două explicații date mai de mult cu privire la folosirea acestor vase și anume, că ele erau întrebuințate pentru păstrarea unor lichide (mercur, vin, parfumuri) sau ca grenade pentru aruncarea focului grecesc, autorul adaugă o a treia, pe care o socotește singura justă. Se face mai întâi observația că inscripția cufică de pe vasul găsit la Samarra, care duse la concluzia că acesta fusese folosit pentru vin, a fost citită greșit, ea trebuind înțeleasă ca o urare de sănătate și fericire, ceea ce nu face necesară întrebuințarea atribuită. Capacitatea prea mică și gîtul prea strîmt se împotrivesc unei astfel de folosiri a acestei categorii de vase. Ele sînt socotite de autor improprie și pentru păstrarea altor lichide.

Împotriva folosirii lor ca proiectile sau grenade pentru focul grecesc, deci ca un fel de bombe incendiare, urarea de sănătate și fericire de pe vasul de la Samarra apare cu totul nepotrivită. Textele antice și manuscrisele ilustrate, ce ar putea fi aduse în sprijinul unei astfel de ipoteze, nu arată că vasele folosite ca proiectile aveau forma celor despre care este vorba. Gura acestor vase era prea strîmtă pentru a se introduce înăuntrul lor presupusul amestec viscos al focului grecesc. Analiza chimică a resturilor de ardere de la unele vase a dat rezultate negative în această privință. De asemenea, faptul că astfel de vase s-au găsit de obicei întregi și în interiorul locuințelor,

nu în locuri întărite ori în diferite puncte strategice, arată că ele nu aveau nici o legătură cu focul grecesc.

Singura ipoteză pe care autorul o admite cu privire la întrebuințarea acestor vase, este cea formulată pentru prima oară de W. L. Hildburgh, după care ele îndeplineau funcția de eolipyle³. Eolipyla sau mingea lui Eol (etimologic = poarta lui Eol, zeul vînturilor) este descrisă de Vitruviu (I, 6, 2) ca un recipient mai mult sau mai puțin sferic, cu un orificiu foarte strîmt. Umplută pe jumătate cu apă și așezată în vatră, prin fierbere ea produce și aruncă un puternic vapor asupra flăcării pe care o așită. Un atare procedeu era folosit mai rar și în plin ev mediu. În zilele noastre el e întrebuințat în Himalaya, unde însă vasele sînt de aramă. Cu mai puține rezerve decît cel care a emis ipoteza amintită, autorul studiului de față susține că chiar dacă vasele în discuție au căpătat cu timpul și altă întrebuințare, inițial, ele au fost executate pentru a îndeplini funcția de suflătoare în foc. Rămîne numai ca această a treia ipoteză, cu privire la categoria de vase menționată, să fie confirmată de cercetările viitoare. O rezervă pentru o astfel de întrebuințare impune însuși decorul ales al unora dintre ele. Oricum, ipoteza Hildburgh-Seyrig nu poate exclude, după părerea noastră, pe cea deja verificată, că unele din aceste vase erau folosite pentru transportul mercurului, destul de mult căutat în evul mediu în arta giuvaer-giilor și în medicină.

I. Barnea

G. F. KORZUHINA, *Despre monumentele «artei chersonesiene» în Rusia (О памятниках «херсонесского дела» на Руси)*, în *Византийский Временник*, Tom, XIV, 1958, pp. 129—137+4 planșe.

Epoca apariției și dezvoltării relațiilor feudale de pe teritoriul patriei noastre are, cu toate

contribuțiile valoroase aduse în ultima vreme, încă unele aspecte insuficient studiate. În special, problema relațiilor economice și culturale ale unora din teritoriile țării noastre, cum ar fi de exemplu Moldova, cu teritoriile învecinate (Kievul și Haliciul), a fost destul de puțin cercetată.

Din acest punct de vedere, articolul cunoscutei cercetătoare sovietice G. F. Kor-

¹ Studii și referate privind istoria României, partea I, 1954, p. 207—209, pl. IV/9.

² N. Constantinescu, *Contribuție la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Bel-*

gorod Dniestrovski), în *SCIV*, X, 1959, p. 444—445 și fig. 5.

³ W. L. Hildburgh, *Aeolipiles as Fire Blowers*, în *Archaeologia*, XCIV, 1951, p. 27—55.

zuhina aduce unele date extrem de prețioase.

Autoarea pornește în lucrarea sa de la constatarea că, deși în vremea creării vechiului stat rus, relațiile dintre Kiev și unele teritorii sau orașe, cum ar fi Chersonesul, au fost în trecut în centrul preocupărilor științei istorice ruse, totuși, pentru perioadele următoare, în special sec. XI–XII, problema n-a fost aproape de loc studiată.

În lucrare se insistă, mai întâi asupra diverselor teorii istorice, care au stat la baza explicării multiplelor probleme legate de această perioadă. G. F. Korzuhina se oprește, în special, asupra teoriei lui N. P. Kondakov, care admitea totala dependență culturală a vechii Rusii față de Bizanț. Potrivit opiniei lui Kondakov, influența culturii bizantine, care a fost deosebit de puternică, s-a resimțit mai ales în domeniul arhitecturii, picturii și al meseriilor artistice. După el, un rol deosebit în propagarea culturii bizantine în Rusia l-a avut Chersonesul, puternic și vechi centru cultural al Bizanțului în Crimeia.

Referindu-se, de exemplu, la anumite tipuri de cruci engolpioane, descoperite la Chersones, Kondakov socotea că acestea nu aparțin rușilor, ci grecilor, care produceau astfel de obiecte pentru a le exporta în țările rusești. De asemenea, el considera drept produse ale artei chersonesiene mai toate obiectele de artă religioasă sau laică găsite pe teritoriul vechilor orașe rusești, deși multe din acestea contraziceau, în mod evident, prin aspectul și tehnica în care au fost lucrate, această părere. În general, Kondakov a denumit aceste produse « obiecte ale artei chersonesiene », denumire care s-a menținut vreme îndelungată în istoriografia rusă și sovietică.

Autoarea arată apoi că teoriile lui N. P. Kondakov au influențat într-o largă măsură cercetările multor istorici ruși. A. I. Sobolevski, D. V. Ainalov și alții au acordat în lucrările lor aceeași importanță influenței bizantine asupra Rusiei.

În continuarea lucrării, Korzuhina studiază numai una din categoriile de « obiecte ale artei chersonesiene », și anume engolpioanele sau crucile relicvarium, ocupându-se în mod deosebit de originea, de rolul și căile lor de răspindire. În acest sens, se arată, că engolpioanele, în afară de funcția lor de bază legată de cultul religios

(păstrătoare de relicve sfinte), mai aveau și rolul unui obiect de podoabă personal. Ele se purtau deasupra îmbrăcămintei. Aceste cruci ca obiect de podoabă au avut o mare prețuire în mediul orășenesc, în special în sec. XI–XIII.

Despre crucile engolpioane, încadrate din punct de vedere tehnic în categoria « obiectelor turnate din aramă », s-au ocupat mai mulți istorici. Dintre aceștia, contribuții deosebit de valoroase au adus B. A. Ribakov și V. I. Lesiucevski. Cei care s-au ocupat înainte vreme de problema engolpioanelor au avut însă păreri diverse, mulți dintre ei socotindu-le, ca și Kondakov, ca fiind produse ale artei bizantine, importate în Rusia. Părerile unora dintre aceia, care s-au situat în problema engolpioanelor pe poziția lui Kondakov, au fost infirmate de descoperirea la Kiev și în alte părți, a unor ateliere locale, destinate producerii diverselor obiecte de cult religios sau de podoabă, printre care și engolpioane. În interiorul acestor ateliere s-au descoperit unelte speciale pentru confecționarea și finisarea crucilor engolpioane.

În consecință, originea bizantină a acestor obiecte a fost definitiv înlocuită cu originea locală — vechi rusească.

În sprijinul acestei afirmații, autoarea discută în lucrare crucile engolpioane de tip bizantin, arătând că acestea se deosebesc de cele rusești, în primul rând printr-o formă diferită, prin schematismul reprezentărilor și prin inscripțiile cu litere grecești.

Ea arată, că acest gen de cruci a fost produs undeva într-una din provinciile răsăritene ale Bizanțului și nu în Siria și Palestina, așa cum au presupus cei mai mulți din istorici.

Exemplele de acest tip de engolpion bizantin s-au descoperit în jurul M. Mediterane, în Bulgaria, Crimeia și chiar în Rusia. Numai acest gen de engolpioane au putut fi importate în țările rusești, probabil datorită diverselor legături pe care le-au avut cu Bizanțul. În ceea ce privește producerea engolpioanelor de tip rusec, aceasta a fost dovedită, așa cum se amintea mai sus, prin descoperirea unor ateliere în Rusia veche, destinate special confecționării lor.

Producerea acestor engolpioane a durat mai multe secole, cunoscându-se astăzi o mare varie-

tate de asemenea obiecte, atât în ce privește mărimea, forma, motivul decorativ și turnarea.

Arta veche rusească a turnării imaginilor în relief, începută în sec. XI, a continuat pînă în sec. XIII, mergînd spre condensarea și ornamentarea reprezentărilor.

La sfîrșitul sec. XII turnarea acestor obiecte sa făcut prin înlocuirea formelor de argilă cu forme de piatră, ceea ce asigura o mare productivitate, necesară satisfacerii cererii crescînde a populației.

Pornind de la cercetarea caracteristicilor reprezentărilor de pe aceste cruci, autoarea constată că, în general, spre sfîrșitul sec. XII și începutul sec. XIII, imaginile și ornamentele engolpioanelor sînt mai puțin clare, aceasta fiind dictată, într-o oarecare măsură, tocmai de nevoia producerii lor mai rapide.

În sfîrșit, în lucrare se face o sumară analiză a engolpioanelor de factură veche rusească în comparație cu acelea bizantine, afirmîndu-se că în acest domeniu nu poate fi vorba de nici o influență chersonesiană, cu atât mai mult cu cît în sec. X importanța culturală a acestui oraș a fost înlăturată pentru totdeauna. Tocmai în această vreme se dezvoltă puternic tînărul stat al Kievului. În acest timp, Chersonesul decade și nu mai joacă nici un rol politic, economic sau cultural. Cînd însă economia Chersonesului se întărește întrucîtva, ea nu mai poate influența cnezatul de Kiev, deoarece cultura Rusiei kievene era deja alcătuită și statul avea intense legături cu alte țări.

Autoarea arată că în lucrarea sa nu se ocupă de relațiile economice sau politice, care desigur au existat între Kiev și Chersones, ci se oprește numai la aspectul cultural, afirmînd că vechea cultură a Rusiei kievene nu a putut fi influențată de cultura Chersonesului.

În sprijinul acestei afirmații, Korzuhina arată că, pe lîngă faptul că în Rusia nu s-au găsit «obiecte de artă chersonesiană» (se referă la engolpioane), dimpotrivă, chiar în Chersones s-au descoperit obiecte rusești, în special engolpioane, pe care ea le datează în sec. XII—XIII și care își găsesc analogii cu descoperirile de pe Niprul mijlociu. Se știe că în Chersones existau, în compoziția populației, și mulți ruși. S-au desco-

perit chiar locuințe aparținînd acestora, în interiorul cărora s-au găsit unelte rusești și obiecte de podoabă sau de cult, cum ar fi engolpioanele. Acestea însă sînt de tip vechi rusec, produse în atelierile locale ale Rusiei kievene, de unde le-au adus rușii care locuiau în Chersones.

Engolpioane rusești au fost descoperite însă și în alte părți, cum ar fi unele orașe rusești (Halici, Vladimir, Grodno, Pskov etc.), Volinia, cursul inferior al Donului, pe Volga și în nordul Caucazului, precum și în Cehia, Bulgaria și Crimeia. Relativ la unele din aceste descoperiri, de exemplu acelea din regiunile apusene sau sudice ale Kievului, autoarea crede că, datorită relațiilor existente între Kiev și aceste regiuni, engolpioanele au putut ajunge aici, încă înaintea invaziei mongole (1240).

În încheierea lucrării, Korzuhina se ocupă pe scurt asupra denumirii date în general de istoriografia rusă acestor engolpioane de «obiecte ale artei chersonesiene». În special, cei care au propovăduit «mirajul Chersonesului» au fost preoții. Această propagandă a început la sfîrșitul sec. al X-lea, cînd au apărut pentru prima oară în Rusia uneltele și obiectele de cult creștin, aduse pentru prima oară de cnezul Vladimir, din Chersones, și dăruite bisericii Deseatina. În afară de aceasta, tot de acolo au venit și primii preoți creștini în frunte cu Anastasie Chersonesianul, care au sfințit și biserica Maicii Domnului. Unele letopisețe amintesc că biserica Deseatina și clerul ei luau a zecea parte din veniturile statului. Această situație avantajată, biserica a păstrat-o chiar atunci cînd mitropolia a fost așezată în catedrala Sf. Sofia din Kiev.

Avîndu-se în vedere situația privilegiată pe care a deținut-o clerul creștin — ca stat în stat — se poate ușor înțelege de ce tocmai în sinul clerului a apărut legenda despre «mirajul Chersonesului» și de ce aceasta a fost propovăduită de-a lungul secolelor de toți chersonesienii veniți aici. Cu toate că, în decursul vremurilor, unele din primele obiecte chersonesiene au fost înlocuite cu altele de proveniență rusească, la care s-au adăugat și altele noi, și acestea din urmă au continuat să fie numite tot chersonesiene. Desigur că și unele biserici au dorit să-și procure

«obiecte chersonesiene», însă nu toate au reușit și în special acelea situate mai spre nordul țării. Procurându-și însă obiecte în general denumite convențional de cler ca «obiecte ale artei chersonesiene» s-a creat astfel în decursul secolelor o grupă aparte a acestora.

Cu vremea însă, conchide autoarea lucrării, descoperirile arheologice și interpretarea justă a izvoarelor scrise au dovedit, că marea majoritate din aceste obiecte nu sînt de factură chersonesiană, ci produse ale meseriilor artistice ale vechii Rusii, meserii care s-au dezvoltat considerabil în sec. XI—XIII, creînd o cultură unitară și originală de o înaltă calitate artistică.

★

După cum reiese din lucrare, Korzuhina s-a ocupat pe larg de problema engolpioanelor rusești, arătînd că acestea nu sînt de proveniență chersonesiană, așa cum ani de-a rîndul au fost considerate.

Acest lucru este cu atît mai important, cu cît și la noi, în trecut, a existat părerea că singura influență culturală în regiunile noastre n-a putut-o avea decît Imperiul Bizantin, a cărui stăpînire ajunsese la Dunăre.

Desigur, că nu poate fi contestată influența culturală și politică a Imperiului Bizantin și în special în regiunea sudică-dunăreană și într-o oarecare măsură chiar și asupra unei părți din Moldova, însă trebuie să se arate (și descoperirile din ultima vreme o confirmă suficient), că o influență culturală a cnezatelor de Kiev și mai tîrziu de Halici, în Moldova, a fost destul de puternică și în orice caz mai mare decît influența bizantină.

În articolul său, cercetătoarea sovietică a arătat în ce măsură a influențat cultura

bizantină (prin Chersones), cultura vechii Rusii.

În ce privește engolpioanele rusești, proveniența lor a fost cit se poate de clar dovedită în lucrare.

Cu toate acestea, ar fi trebuit ca atunci cînd se discută în lucrare asupra apariției engolpioanelor rusești, să se fi insistat mai mult. Nu s-a arătat de exemplu faptul că, în general, engolpioanele de tip ruseesc au imitat engolpioanele bizantine apărute mai timpuriu (sec. VI e.n.) și răspîndite mai cu seamă în jurul M. Mediterane, Crimeia și chiar în Rusia. Imitarea modelului bizantin de către meșterii locali ruși a avut loc în sec. X—XI și cu timpul meșteșugarii giuvaergii ruși au creat un tip nou de obiect, cu o valoare artistică superioară, denumit engolpionul ruseesc, care a avut o largă răspîndire, ca urmare a relațiilor existente între cnezatele rusești și alte țări.

Sub acest din urmă aspect, descoperirile de engolpioane din ultima vreme de pe teritoriul Moldovei, pot fi încadrate și date astfel în modul cel mai just.

De asemenea, prezența acestor cruci engolpioane pe teritoriul Moldovei (în special în jumătatea ei de nord), ca și a unor obiecte de podoabă sau de cult, despre a căror proveniență veche rusească nu mai există astăzi nici o îndoielă, dovedesc cu prisosință, printre altele, și influența culturală și economică pe care a exercitat-o vechea Rusie în această parte a țării noastre.

Din acest punct de vedere, articolul cercetătoarei G. F. Korzuhina aruncă o nouă lumină în explicarea unor aspecte legate de problema relațiilor economice și culturale ale Moldovei, în veacurile XI—XIII, cu țările învecinate.

Dan Gh. Teodor

GH. DIACONU și N. CONSTANTINESCU,
Cetatea Șcheia, București, 1960, 170 p. + 58 fig.

O dată cu preluarea puterii de către clasa muncitoare și cu revoluția culturală determinată de construirea socialismului în țara noastră, s-au

creat și pentru cercetarea arheologică condiții noi, atît pe plan ideologic, cît și material și organizatoric. Munca de cercetare arheologică se face acum în mod planificat, ținîndu-se seama de problemele formulate științific, și în condițiile muncii în colectiv, urmărindu-se cercetarea